

СӨЙЛЕУ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНІҢ ЛЕКСИКА- ГРАММАТИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫ (АҒЫЛШЫН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІ НЕГІЗІНДЕ)

*Турлыбекова И.А.¹, Нуркенова С.С.²

*¹PhD докторант, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан,
²ф.ғ.к., профессор м.а., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан,

*¹e-mail: turlybekova.inkar@gmail.com,

²e-mail: nurkenova_S@mail.ru

Аңдатпа. Зерттеуде сөйлеу мінез-құлқын сипаттайтын фразеологизмдердің сөйлемде басқа сөз таптарымен байланысуы қарастырылады. Жұмыстың негізгі мақсаты ұлттық корпусдан жинақталған мәтіндердегі сөйлеу мінез-құлқын білдіретін фразеологизмдерді зерттеу, сондай-ақ үзінділердегі фразеологизмдердің мағынасының жеткізілуіне назар аудару. Зерттеу мәселесі өзекті, себебі фразеологизмдердің, солардың ішінде сөйлеу мінез-құлқын білдіретін фразеологизмдерге ұлттық корпус негізінде жүргізілген ауқымды зерттеулер аз. Мақаланың ғылыми жаңалығы — алғаш рет сөйлеу мінез-құлқын сипаттайтын фразеологизмдердің ішіндегі шешендіктің көркемдігін бейнелейтін фразеологизмдер негізінде ұлттық корпусдан алынған мысалдардың зерделенуінде.

Осы жұмыс қазіргі таңда қарқынды даму үстінде тұрған корпусдық лингвистиканың жетістіктерін қолдана жүргізілген зерттеулердің бірі. Тілдің ұлттық корпусы тіл бірліктерінің сөздіктегі формасынан басқа, тілдегі шынайы қолданыс бейнесін көрсетеді. Корпустар фразеологизмдерді зерттеуге керемет мүмкіндік береді. Фразеологизмдердің сөйлемде қолданысы, фразеологизмдердің құрамындағы бірліктердің қай сөз таптарымен бірге қолданылып, қай сөз табымен жиірек байланысатындығын анықтау осы зерттеу мақсатының бірі. Бұл зерттеудің нәтижесінде алынған мәліметтер тілдік зерттеулермен айналысып жүрген мамандарға ағылшын фразеологизмдерінің тілдегі қолданысы туралы құнды ақпарат бере алады. Аталмыш зерттеуде жаппай таңдау және сандық-статистикалық әдістер қолданылады.

Зерттеу аясында бірнеше нәтижелер алынды: атап айтқанда, алдымен фразеологизмдердің ішінен сөйлеу мінез-құлқын білдіретін фразеологизмдер теріліп алынды. Сөйлеу мінез-құлқын білдіретін фразеологизмдер әңгіме жүргізу тәсілін сипаттайтын фразеологизмдер және әңгіме мазмұнын сипаттайтын фразеологизмдер атты топтарға бөлінді. Сөйлеу мінез-құлқының детерминанты болатын анықталған фразеологизмдерді талдау барысында шешендіктің көркемдігін көрсететін фразеологизмдер жинақталды. Осы фразеологизмдердің мысалдары тілдің ұлттық корпусынан жиналып, олардың сөйлемде басқа сөздермен байланысуы айқындалды.

Тірек сөздер: шешендік, корпус, конкорданс, семантика, үзінді, жиынтық, фразеологизм, байланыс.

Негізгі ережелер

Сөйлеу мінез-құлқы — мәлімдемелерде және адамның кейбір жеке сөйлеу көріністерінде бейнеленетін дағдылы сөйлеу. Сөйлеу мінез-құлқында белгілі бір уақытқа, елге, арнайы аймаққа, әлеуметтік топқа, отбасына тиесілі екінші тілдік тұлға байқалады. Сөйлеу мінез-құлқы

әлеуметтік иерархиямен, ұлттық мәдениетпен, салт-дәстүрмен, жеке тұлғаның тәрбиесімен және санамен басқарылатын тұрақты тәжірибемен бақыланады. Сөйлеу мінез-құлқы тұлғаның маңызды сипаттамасын құрайды.

Кіріспе

Қазіргі таңда тіл білімінде фразеологиялық бірліктер тұтас түрде зерттеліп қана қоймай, сонымен қатар фразеологизмдердің түрлі топтары да қарастырылуда. Сөйлеу мінез-құлқының детерминанты болатын фразеологизмдерді талдау барысында шешендіктің көркемдігін көрсететін фразеологизмдер осы жұмыста зерттелді.

Шешендік адамның әдемі мәнерлеп сөйлеу қабілеті, сонымен бірге күш пен сенімділікпен ерекшеленетін дискурс.

Ал А.А. Көшекованың ойынша: «Шешендік өнер немесе риторика — көркем, шебер сөйлеу, осы сөйлеуді дұрыс құра білу, жігерлі де жалынды сөзді қолдана отырып, көпшілікке әсер ету» [1, 7 б]. Сөздікте шешендік адамның әдемі сөйлеу қабілеті ретінде түсіндіріледі [2]. Шешендік сөзінің баламасы ағылшын тіліндегі “eloquence” сөзі күш пен сенімділікпен ерекшеленетін дискурс, өнер немесе осындай дискурсты қолдану қабілеті, күш немесе сенімді экспрессивтіліктің сапасы ретінде қарастырылады [3]. “Eloquence” сөзі ең жақсы нәтижеге жету мақсатында тілді тиімді түрде сенімді, мықты қолдану мағынасын білдіреді [4]. Келесі сөздікте “eloquence” сөзі ойын анық, әсерлі жеткізу қабілетін білдіреді [5].

Материалдар мен әдістерді сипаттау

Зерттеу үшін фразеологиялық бірліктер ағылшын фразеологиялық сөздіктерінен алынды. Жұмыстың басында етістіктерден, сын есімдерден, зат есімдерден, есімдіктерден тұратын сөйлеу мінез-құлқының фразеологиялық бірліктері таңдалды. Фразеологиялық бірліктерді таңдауда сөйлеушінің әңгімені жүргізу тәсілін және әңгіме мазмұнын сипаттайтын фразеологизмдер жиналды.

Фразеологизмдер сөздіктерден жиналып, сөйлеу мінез-құлқын білдіретін түрлері таңдалды. Келесі кезеңде британ ұлттық корпусына енген фразеологизмдердің мысалдары sketchengine.co.uk сайтындағы конкорданстан алынып жиналды. Жұмыста британ ұлттық корпусынан табылған фразеологизмдер мысалдарын BNC (British National Corpus) қысқартуымен белгілейміз [6].

Конкорданс тілдік корпуспен жұмыс істейтіндердің барлығына арналған негізгі құрал, себебі бұл құрал тілдік өрнектің барлық қолданылуының тізімін білдіреді.

А.Килгаррифф, В.Баиса, Й.Бушта, М.Якубичек, В.Коварж, Й.Михелфеит, П.Рыхлы, В.Сухомел пікірінше: «Конкорданс кез-келген талдаудың негізін құрайтын бастапқы деректерге жетелейді» [7, 7 б.].

Лингвистикалық корпуста алуан стильді, түрлі жанрдағы мәтіндер топталып, жеке сөз бірліктерінің мәтіндердегі қолданысы көрсетіліп,

корпустың конкордансы қалыптастырылады. Зерттеуге алынған фразеологизмдердің контексте қолданылу жолдарын анықтау мақсатында скетч энжиннің конкорданс қызметіне жүгіну — қажетті мәліметтермен танысуға мүмкіндік береді. «Конкорданс корпуста сөзді формасын, лемманы, фразаны, сөз табы т.б. тіл бөлшектерін іздеуге болады» [8, 504 б]. Фразеологизмнің қаншалықты жиі қолданылатыны және қандай контексте кездесетіні корпуста көрінеді. Корпус фразеологизмнің жанындағы лексикалық бірліктерді байқауға, тілдің семантикалық категорияларын анықтауға мүмкіндік береді. [9, 26 б.].

Корпуспен жұмыс фразеологизмдердің тілде қалай қолданылатыны туралы мәлімет бере алады. «Лингвистикалық корпус дегеніміз — әр түрлі стильге, тілге, жанрға қолдану аясына байланысты электронды түрде біріккен мәтіндер жинағы. Мәтіндерді іздеп, лексикалық бірліктердің қолдануын көрсететін және үлкен көлемді мәтіндерді талдайтын бағдарламаны конкорданс деп атайды» [10, 38 б.].

Зерттеуге алынған фразеологизмдердің контексте қолданылу жолдарын анықтау мақсатында скетч энжиннің конкорданс қызметіне жүгіну қажетті мәліметтермен танысуға мүмкіндік береді.

Конкорданс сөздер мен тіркестердің қолдану заңдылықтарын анықтау үшін ауқымды мәтіндерді талдауға, ізделген сөзді тауып, сөйлемдердегі бірнеше үзінділерімен танысуға мүмкіндік береді. Осылай сөздің контексттегі семантикасын түсініп қана қоймай, сонымен бірге сөздің тілде қолданылуына талдау жасауға болады. Корпуста фразеологизмнің қасындағы лексикалық бірліктерді, тілдің семантикалық категорияларын анықтауға болады. Корпус лингвистикалық міндеттерге бағытталған тілдік, жанрлық, авторы, мәтіннің пайда болу уақыты сияқты белгілері бойынша бір жүйеге топталған мәтіндер. Британдық ұлттық корпуста әртүрлі тақырыптар бойынша, ауызша және жазбаша мәтіндер жинақталған.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижесінде келесі фразеологизмдер корпуста табылды. Шешендіктің көркемдігін сипаттайтын фразеологизмдердің бірі *airs and graces* фразеологизмі *лепірмелі буын, сөздер тізбегі* мағыналарын көрсетеді. Don't come your highy-tighty *airs and graces* over me, you common baggage, you, snapped the other woman venomously, coming close and poking her pinched features almost into Theda's face (BNC). (Тәкаппар лепірмелі сөздеріңізді маған жаудырмаңыз, сіз жай ғана жүксіз, деп жақындап тура Теданың бетіне, өзінің сығылған сипатын нұқып жіберейіндей сол әйелмен арпылдасты). Аталған мысалда *airs and graces* фразеологизмі *your – сіздің, өзіңіздің* тәуелділік есімдігімен және *тәкаппар* сын есімімен байланыса жағымсыз мағынада қолданылып тұр.

Airs and graces фразеологизмі қолданылған тағы бір мысалды қарастырайық. And if young master Tristan, with his fancy education and his *airs and graces* had any such notions about founding a dynasty then he common

John-William Dallam would soon put a stop to it (BNC). (Егер жас шебер Тристан өзінің білімі, лепіркелі сөздерімен әулет тарихы жайында сөз қозғаса, онда қарапайым Джон - Уильям Даллам оған жол бермес еді). Бұл мысалда *airs and graces* фразеологизмі *his* – *оның* тәуелділік есімдігімен байланыса, жағымсыз мағынада қолданылып тұр.

Төмендегі мысалда да *airs and graces* фразеологизмі жағымсыз мағынада қолданылып тұр: You know, very very doesn't put himself above anybody else, *airs and graces* and all, when you see him. Speaks very politely (BNC). (Білсеңіз сіз, онымен кездескенде, ол өзін лепіркелі сөздермен басқалардан тым жоғары санамайды. Ол сыпайы сөйлейді).

Airs and graces фразеологизмі қолданылған келесі бір мысалды қарастырсақ. You shouldn't goad her, said Enid. You know what she's like. I know, said Mildred, but she does ask for it sometimes with all her *airs and graces* (BNC). (Оны мазақ етпегеніңіз жөн, – деді Инид. Оның қандай екенін білсеңіз. Мен білемін, – деді Милдред, бірақ ол кейде осыны өзінің барлық лепіркелі сөздерімен сұрайды). Көрсетілген мысалда *airs and graces* фразеологизмі *her* – *оның* тәуелділік есімдігімен байланыса жағымсыз мағынада қолданылды.

Speak in capitals (мағынасы: *жекелеген сөздерге екпін қоя айту, екпін қойып сөйлеу*) фразеологизмі қолданылған мысалдарды қарастырып көрейік: I mentioned I was doing a bit of surfing myself. Mark looked at me with wild surmise and then *spoke in capitals*: The north shore is twelve violent miles of surf (BNC). (Өзімнің аздап серфингпен айналысатынымды айта кеттім. Марк маған жабайы күдікпен қарап, содан соң сөздерге екпін қоя сөйледі: Солтүстік жағалау – бұл серфингке қауіпті он екі миль). Аталған мысалда *spoke in capitals* фразеологизмі өткен шақ формасында қолданылып тұр.

Felicity of phrase – фразеологизмі *сөз таланты, шешендік* мағынасын көрсетеді. And even Jenny, who is meant to be a mistress of plain speech, is allowed, in this comparatively austere book, a quiet *felicity of phrase* based on the justice of her perceptions (BNC). (Тіпті сөз шебері Дженни, бұл айтарлықтай аскеттік кітапта оның қабылдауының әділдігіне негізделген жай шешендікке жол беріледі). Аталған мысалда *felicity of phrase* фразеологизмі *тыныш* сын есімімен байланыса қолданылып тұрғаны көрінеді.

Сөз ұстау, әңгімені бастау мағынасын білдіретін *Hold the floor* фразеологизмі қолданылған мысалды қарастырайық: Shelley suddenly swung his luminous face towards me, sat quickly down on a chair, sticking out one leg and resting a hand on his thigh, clearly inviting me to *hold the floor* a while (BNC). (Шелли кенеттен маған жақын жүзін бұрып, мені сөз ұстауға шақыра, бір аяғын созып, қолын санына қойып, орындыққа жылдам жайғасты). Бұл мысалда *hold the floor* фразеологизмі етістіктің бастапқы формасында қолданылған.

Hold the floor фразеологизмі қолданылған мысалды қарастырсақ фразеологизм етістіктің бастапқы формасында жазылғандығы көрінді:

Indeed, he agreed, seeming a little irritated by her interruption, as if, as when he was giving a lecture, he preferred to *hold the floor* (BNC). (Қыздың араласуына біршама ашуланса да, келісіп тұрған ол кісі, дәрісі кезінде сөз ұстағанды жөн көрген).

Келесі бір мысалды қарастырсақ: Others have chosen to describe not so much the sound, as the use – to harangue, to interrupt, to *hold the floor*, to declaim (BNC). (Басқалары дыбысты сипаттап қоюды таңдамай, оның есесіне сөз сөйлеуді, сөз бөлуді, сөз ұстағанды, шешен сөйлеуді сипаттауды жөн көрді). Осы мысалда да *hold the floor* фразеологизмі етістіктің бастапқы формасында қолданылып тұр.

All men were the same, of course: they all liked to *hold the floor* while the womenfolk listened respectfully, but then you'd think a Turk would be more interesting (BNC). (Әрине, барлық ер адамдар жаппай бірдей болды: әйелдер құрметпен оларды тыңдаған кезде олар сөз ұстағанды ұнатты, бірақ кейін түрік одан да қызықты болады деп ойлауыңыз мүмкін). Аталмыш мысалда *hold the floor* фразеологизмі етістіктің бастапқы формасында қолданылып тұр.

Шешендіктің көркемдігін сипаттайтын тағы бір фразеологизмді қарастырайық: *The gift of the gab* – сөйлеудің алғырлығы, шешендік қабілеті мағынасын білдіреді. Бұл фразеологизм өте еркін, сенімді және шешен сөйлеу қабілетін сипаттау мақсатында қолданылады. Осы қабілеті бар кісі басқа адамдарды еш қиындықсыз өзі қалағанына сендіре алады [11]. *The gift of the gab* фразеологизмі сөйлеудегі өжеттілік, өткірлік, шешендік қабілет мағынасын білдіреді [12, 312 б.].

The announcer on the public address system was desperately ad-libbing. The Chief Constable had hissed at him: For God's sake keep them in their seats. If we get panic people are going to be crushed to death and there will be mayhem in the car park. The announcer could only guess from the urgency in the Chief Constable's voice that the situation was very, very serious. As a former BBC war correspondent, he not only had *the gift of the gab* but was able to keep his head (BNC). (Динамикте диктор табжылмай суырып сала сөйлеп жатты. Бас констабель оған жайлап сыбырлап: Құдай үшін оларды өз орындарында ұстаңыз. Егер дүрбелең жасап алсақ, адамдар өліп, автотұрақта хаос басталып кетер. Диктор бас констабельдің дауысынан ахуалдың аса ауыр екенін болжай алды. Би-би-си-дің бұрынғы соғыс тілшісі ретінде ол тек шешендік қабілетке ие болып қана қоймай, сонымен қатар, өзін қалай ұстау керектігін де білді). Осы мысалда *gift of the gab* фразеологизмі *had* етістігімен байланыса жағымды мағынада қолданылып тұр.

Gift of the gab фразеологизмі қолданылған келесі үзіндіні қарастырайық: The 500,000 acres of land held by the water companies would be prey to massive exploitation. Page Katie Campbell talks talk *Gift of the gab* Gossip (BNC). (Су компанияларына тиесілі 500 000 акр жер жаппай пайдаланудың құрбанына айналды. Кэти Кэмпбелл парағы шешендікпен

өсек туралы хабарлайды). Көрсетілген осы мысалда *gift of the gab* фразеологизмі *talk* зат есімімен байланыса қолданылып тұр.

Осы фразеологизмнің келесі мысалда қолданылуын қарастырайық: They'd listened to what Jo had said though. Jo always had had *the gift of the gab*, she could make a stone laugh doing her imitation of Mr Silver trying to get her up behind the cloakroom door (BNC). (Алайда олар Джонның айтқанын тыңдады. Джо әрқашан шешендік қабілетке ие болған, өзін сахнаға шығару мақсатында тырысып бағып, Сильвер мырзаны еліктеп көрсетіп, тасты болса да күлдіре алатын еді). Бұл мысалда *gift of the gab* фразеологизмі *had* етістігімен және *the* артиклімен байланыса қолданылып тұр.

The gift of the gab фразеологизм қолданылған үзіндіні қарастырсақ: One evening when we were broadcasting a live commentary on a baseball game under floodlights, the lighting failed and I ad-libbed for 45 minutes until they were repaired and the game continued. This occasion certainly proved that *the gift of the gab* was not only an asset, it was an essential for an up-and-coming professional broadcaster (BNC). (Бір кеште біз прожекторлар астындағы бейсбол матчына тікелей түсініктеме берген кезде, жарықтандыру істен шығып, мен олар жөнделгенше және ойын жалғасқанша 45 минут сөйледім. Бұл істе, әрине, шешендік қабілет тек қана артықшылық емес, сонымен қатар жаңадан келген кәсіби хабар таратушы үшін де қажет екенін дәлелдеді). Осы мысалда *gift of the gab* фразеологизмі *was* етістігімен және *the* артиклімен байланыста және бұл сөйлемде жағымды мағынада қолданылып тұр.

Келесі мысалды қарасақ: He had *the gift of the gab*, which one training officer described as the main prerequisite. Others have described this particular quality as being a *good bullshitter*, or a *smooth operator* (BNC). (Оның бір офицер-нұсқаушы басты шарт деп атаған шешендік қабілеті болды. Басқалары бұл ерекше қасиетті *жақсы сөйлеуші* немесе *тегіс оператор* деп сипаттады). Осы мысалда *gift of the gab* фразеологизмі *had* етістігімен және *the* артиклімен байланыста тұр.

Тағы бір мысалды қарастырайық: I heard about it and he said it here as well What did he say? after my second week he said I'd got *the gift of the gab* or something (BNC). (Мен бұл туралы естідім, ол да бұны осы жерде айтты, ол не деді? екінші аптамнан соң ол менде шешендік қабілет не сондай бірдеңе бар екендігін айтты). Осы мысалда *gift of the gab* фразеологизмі *got* етістігімен және *the* артиклімен байланыста тұр.

Төмендегі мысалды қарастырайық: You're outrageous you are, you've got to have *the gift of the gab* in the first place, that's just to walk into a shop or office (BNC). (Сен ашу келтіретінсің, жай ғана дүкен немесе кеңсеге кіру үшін ең алдымен сенде шешендік қабілет болу керек). Бұл мысалда *gift of the gab* фразеологизмі *to have* етістігінің бастапқы формасымен және *the* артиклімен байланыста жағымды мағынада қолданылған.

Келесі мысал: Mealda Hall's lifetime experiences have led to her meeting a host of colourful characters and her stories are always worth a listen. Joining

in the evening of fun and excitement will be Liz Weir who presents BBC Radio Ulster's *The Gift of the Gab* (BNC). (Милда Холлдың өмірлік тәжірибесі оның көптеген жарқын кейіпкерлермен танысуына жеткізді және оның әңгімелері әрдайым тыңдауға тұрарлық. Лиз Вейр көңілді және толқу кешіне қосылады, ол Ольстердің Би би си Шешендік қабілет радио бағдарламасын ұсынады). Берілген мысалда *gift of the gab* фразеологизмі зат есіммен және *the* артиклімен байланыста.

Қарастырылған фразеологизммен келесі мысалды көрсетейік: Nicol's *gift of the gab* was fortuitous last weekend as both he and Hawick's Derek Turnbull were upgraded on their flights from London to Sydney via Bangkok (BNC). (Никольдің шешендік қабілетінің нәтижелі болуының арқасында ол да, Науиктің Дерек Тернбулли де Лондоннан Сиднейге Бангкок арқылы ұшатын рейстерінде жоғарылаған қызметке ие болды). Бұл мысалда шешендік қабілетті сипаттайтын фразеологизм жағымды мағынада қолданылған.

Келесі мысалда фразеологизм төмендегідей байланысқан: It seems the story has been repeated. I'm not someone with *the gift of the gab*, though, and I don't have that sort of charm (BNC). (Бұл оқиға қайталанған сияқты. Алайда, мен шешендік қабілеті барлардың бірі емеспін және менде ондай сүйкімділік жоқ). Осы мысалда *gift of the gab* фразеологизмі есімдік және *the* артиклімен байланысқан.

Келесі мысал: The only thing that stopped them cutting us to ribbons was that one of my friends had *the gift of the gab* and gradually defused the situation by talking good sense in a calm reasonable way, finally he pointed out that we would all end up in the local police cells if anything happened anyway (BNC). (Олардың бізді бөліп-жаруына кедергі болған жалғыз нәрсе – ол менің достарымның бірінің шешен болуы және жағдайды жайлап тыныштықпен және ақылмен ойластыруы, ол ақыр соңында, егер бірдеңе болса, біз бәрімізді жергілікті полиция камераларында кездестіретінімізді айтты). *Gift of the gab* фразеологизмі *had* етістігі және *the* артиклімен байланысқан. Осы мысалда шешендік қабілетті сипаттайтын фразеологизм жағымды мағынада қолданылған.

A hot gossip – шешен қаңғыбас уағыздаушы мағынасын білдіретін келесі фразеологизм қолданылған мысалды қарастырайық: *Hot gospel*. It is not simply a legal issue or even a theological one. It is a scientific issue (BNC). (Шешен қаңғыбас уағыздаушы. Бұл жай заңды мәселе емес немесе тіпті теологиялық мәселе емес. Бұл ғылыми сұрақ).

Say a mouthful – таң қалдыратын хабар айту мағынасын білдіретін фразеологизмнің британ ұлттық корпусында келесі мысалдары анықталды: Oh, hydra-headed wrongness that should spring up again redoubled when 'tis smitten down. *You said a mouthful* (BNC). (О, соғысқанда қайтадан екі есе пайда болатын гидраның басындағы күтпеген жағдай. Сіз таң қалдыратын хабар айттыңыз ғой). Бұл мысалда *say a mouthful* фразеологизмі өткен шақ формасында қолданылған.

Келесі мысалды қарастырсақ: *This gentleman has said a mouthful and God bless his soul* (BNC). (Бұл мырза таң қалдыратын хабар айтты және құдай оның жанын жарылқа). Осы мысалда *say a mouthful* фразеологизмі өткен шақ формасында қолданылған.

Келесі фразеологизм *Prunes and prism(s)* фразеологизмі – *қылымсыған түрде сөйлеу* мағынасын білдіреді. Осы фразеологизммен төмендегі мысалдарды қарастырсақ: *Those photographers who made a speciality of enticing young ladies to say prunes and prisms to bring out their charming dimples, called watch the birdie with much gusto or tried cheese in the hope of a smile would have had a rough time indeed with severe-looking Benjamin James and his wife and children* (BNC). (Жас ханымдарды *қылымсыған түрде сөйлеуге* азғыруға мамандандырылған фотографтар өздерінің сүйкімді шұңқырларын ерекше көрсету өту үшін *құсқа назар аударыңыз* немесе *ірімшік* деп аталатын күлімсіреу үмітімен, Бенджамин Джеймс пен оның әйелі мен балаларының қатал көріністерімен шынымен де оңай болмас еді). Осы мысалда *prunes and prisms* фразеологизмі етістікпен байланыста жағымсыз мағынада қолданылған.

Тілі өткір, ділмар, сөзшең, сөзді тауып сөйлейді мағынасын білдіретін *have a glib (ready) tongue* фразеологизмі корпуста келесі мысалдарда қолданылған: *From Poitou he ravaged French territories. He was glib in tongue, lavish in promises, big in size and somewhat stupid* (BNC). (Ол Пуатудан бастап француз аумақтарын қиратты. Ол ділмар, уәделерге жомарт, үлкен денелі және біршама ақымақ еді). Осы мысалда *have a glib (ready) tongue* фразеологизмінің бір нұсқасы *was glib in tongue* қолданылды.

Have a glib (ready) tongue фразеологизмі қолданылған келесі үзіндіні қарастырсақ: *Bella was in hospital and she still believed that Gazzo, in spite of all his denials and glib talk, had put her there* (BNC). (Белла ауруханада болды және әлі күнге дейін Газзердің барлық теріске шығаруларына және шешендігіне қарамастан Газзерді өзін сол жерге жібергеніне сенді). Көрсетілген мысалда *have a glib (ready) tongue* фразеологизмінің бір нұсқасы *glib talk* қолданылған.

Келесі мысалды қарастырайық: *He had a smooth tongue, and confidence in its use. He sounds like the type who would make enemies. You see, the more positive side of his personality compensated neatly for the rest. People were drawn to him almost against their will, even when they knew his faults* (BNC). (Ол шешен болды және тіліне сенді. Ол өзіне жау жасайтындардың бірі сияқты сөйлейді. Көріп отырсыз ба, оның жеке басының жағымды жағы қалғанның бәрінен асып кетті. Адамдар оның кемшіліктері туралы білсе де, өздерінің еркінен тыс оған тартылды). Көрсетілген мысалда *have a smooth tongue* фразеологизмі өткен шақ формасында жағымды мағынада қолданылып тұр.

Талқылау

Фразеологизмдердің сөз таптарымен байланысуы 1 – кестеде көрсетілген.

1 – кесте. Фразеологизмдердің байланысуы

	Фразеологизм	Байланысуы					
		етістік	есімдіктер	сын есім	зат есім	үстеу	артикуль
1.	come your highy-tighty <i>airs and graces</i>	+	+				
2.	his fancy education and his <i>airs and graces</i>		+				
3.	doesn't put himself above anybody else, <i>airs and graces and all</i>	+					
4.	she does ask for it sometimes with all her <i>airs and graces</i>	+	+				
5.	a quiet <i>felicity of phrase</i>			+			
6.	he not only had the <i>gift of the gab</i>	+					+
7.	Campbell talks talk <i>Gift of the gab</i> Gossip.	+					
8.	Jo always had had the <i>gift of the gab</i>	+					+
9.	proved that ' <i>the gift of the gab</i> ' was not only an asset	+					+
10.	He had the <i>gift of the gab</i>	+					+
11.	he said I'd got the <i>gift of the gab</i>	+					+
12.	You've got to have the <i>gift of the gab</i>	+					+
13.	Liz Weir who presents BBC Radio Ulster's ' <i>The Gift of the Gab</i> '				+		+
14.	Nicol's <i>gift of the gab</i> was fortuitous	+			+		
15.	I'm not someone with the <i>gift of the gab</i>		+				+
16.	friends had the <i>gift of the gab</i>		+				+
17.	<i>Hot gospel</i> . It is not simply a legal		+				
18.	ladies to say ' <i>prunes and prisms</i> ' to bring out	+					
19.	He was <i>glib in tongue</i>	+					
20.	in spite of all his denials and <i>glib talk</i>		+				
21.	He had a <i>smooth tongue</i>	+					
22.	<i>Fine words</i> butter no parsnips	+					
23.	stage is <i>fine words</i>	+					

болмас; әдемі сөздер ботташыққа май болмас). Көрсетілген мысалда *Fine words dress ill deeds* фразеологизмінің бір нұсқасы *Fine words butter no parsnips* тіркесі қолданылған.

Whether he avoids his own pitfalls must be open to doubt. All I can give you at this stage is *fine words* when what is needed is action (BNC). (Ол өзінің тұзақтарынан аулақ бола ма деген сұрақ күмәндануға ашық болуы керек. Мен сізге осы әрекет ету керек кезеңде бере алатынымның бәрі – ол тек әдемі сөздер). Көрсетілген мысалда *fine words dress ill deeds* фразеологизмінің бір нұсқасы *fine words* тіркесі қолданылған.

Осы фразеологизм қолданылған келесі мысалды қарастырсақ: As long as I live, I'll take care of you, you can be sure of that. *Fine words*, easy said. I've no doubt you'll 'take care of me'... and I know why, you canny bastard (BNC). (Мен тірі болсам, мен сізге қамқор боламын, сенімді болуыңызға болады. Оңай айтылған әдемі сөздер, Сенің *маған қамқор болатындығыңа* күмәнім жоқ... неліктен екенін білемін, сен айлакер). Осы мысалда *fine words dress ill deeds* фразеологизмінің бір нұсқасы *fine words* тіркесі жағымсыз мағынада қолданылған.

Spiritual instruction was the last thing these downtrodden people needed, he argued. Instead of Bible teaching, he ought to be translating *fine words* into deeds (BNC). (Рухани тәлім — бұл азап шеккен адамдарға қажет соңғы нәрсе болды, дейді ол. Библиялық ілімнің орнына ол әдемі сөздерді іс-әрекетке айналдыруы керек еді). Бұл мысалда *fine words dress ill deeds* фразеологизмінің бір нұсқасы *fine words* тіркесі етістікпен байланыса қолданылып тұр.

In practice, *fine words* seemed to produce few practical benefits. The Labour Government was haunted constantly by economic difficulties, largely caused by an adverse balance of payments (BNC). (Іс - жүзінде әдемі сөздер аз практикалық пайда әкелетін сияқты. Еңбек Үкіметі үнемі қолайсыз төлем балансынан туындаған экономикалық қиындықтарды бастан өткерді). Көрсетілген мысалда *fine words dress ill deeds* фразеологизмінің бір нұсқасы *fine words* тіркесі *seemed* етістігімен байланыса жағымсыз мағынада қолданылды.

Шешендіктің көркемдігін көрсететін фразеологизмдерді екі семантикалық топқа бөлдік. Бірінші топқа әңгіме жүргізу тәсілін сипаттайтын фразеологизмдерді ендірсек, екінші топқа әңгіме мазмұнын сипаттайтын фразеологизмдерді (әдетте теріс мағынада қолданылады) ендірдік. Фразеологизмдердің мысалдары 3 - кестеде көрсетілген.

№	Әңгіме жүргізу тәсілін сипаттайтын фразеологизмдер	Әңгіме мазмұнын сипаттайтын фразеологизмдер (әдетте теріс мағынада қолданылады)
1	<i>speak in capitals</i>	<i>airs and graces</i>

2	<i>felicity of phrase</i>	<i>say a mouthful</i>
3	<i>hold the floor</i>	<i>fine words dress ill deeds</i>
4	<i>the gift of the gab</i>	
5	<i>a hot gospeller</i>	
6	<i>prunes and prism(s)</i>	
7	<i>have a glib (ready) tongue</i>	
8	<i>speak volumes for</i>	

3 - кесте. Әңгімені жүргізу тәсілі мен әңгіме мазмұнын сипаттайтын фразеологизмдер

Шешендіктің көркемдігін сипаттайтын сөйлеу-мінез құлқын білдіретін фразеологизмдерді екі топқа бөліп қарастырғанда, әңгіме жүргізу тәсілін сипаттайтын фразеологизмдер саны 8, ал әңгіме мазмұнын сипаттайтын фразеологизмдердің саны 3 санын құрады.

Қорытынды

Зерттелген фразеологизмдердің қай сөз таптарымен байланысатынын және ұлттық корпустаң табылған сол мысалдар санын жақшаға алып көрсетудеміз.

Airs and graces фразеологизмі етістікпен (3) және есімдікпен (3) қолданылатыны анықталды.

Gift of the gab фразеологизмі етістікпен (8), артикльмен (9), зат есіммен (2) және есімдікпен (2) бірге қолданылады.

Hot gospel фразеологизмі есімдікпен (1) қолданылатыны анықталды.

Prunes and prisms фразеологизмі етістікпен (1) қолданылатыны анықталды.

Glib in tongue фразеологизмі етістікпен (1) бірге қолданылады.

Glib talk фразеологизмі есімдікпен (1) қолданылатыны байқалды.

A smooth tongue фразеологизмі етістікпен (1) қолданылатыны анықталды.

Fine words фразеологизмі етістікпен (4) және үстеумен (1) бірге қолданылады.

Spoke in capitals фразеологизмі өткен шақта (1) қолданылған.

To hold the floor фразеологизмі инфинитив (4) формасында қолданылған.

Said a mouthful фразеологизмі өткен шақта (2) қолданылған.

Speaks volumes фразеологизмі осы шақта (1) қолданылған.

Gift of the gab фразеологизмі шешендіктің көркемдігін білдіретін ең жиі қолданылатын фразеологизм екендігі анықталды. Жалпы шешендіктің көркемдігін көрсететін 13 фразеологизм анықталды.

Қорыта айтқанда, зерттеу сөйлеу мінез-құлқын сипаттайтын фразеологизмдердің қандай сөз таптарымен, сөйлемде басқа сөздермен қалай байланысатындығын анықтауға мүмкіндік берді. Сөйлеу мінез-құлқын білдіретін фразеологизмдердің ішіндегі шешендіктің көркемдігін сипаттайтын фразеологизмдер ұлттық корпустаң алынуы фразеологизмдердің тілде қандай жағдайларда қолданылатындығын көрсетті.

Қарастырылған фразеологизмдер бойынша жиналған мысалдар фразеологизмдердің өткен шақ пен осы шаққа қарағанда инфинитив түрінде (етістіктің негізгі формасында) жиі қолданылатынын байқатты. Шешендіктің көркемдігін сипаттайтын сөйлеу-мінез құлқын білдіретін фразеологизмдердің ішінде әңгімені жүргізу тәсілін сипаттайтын фразеологизмдер саны басқа фразеологизм түрлеріне қарағанда басымдау екендігі анықталды.

Қорыта айтқанда, фразеологизмдер бірнеше ғасырлар бұрын пайда болғанымен және ол фразеологизмдердің көбі қазір жиі қолданылмаса да, тілден мүлдем жоғалып кетпей, әлі де қолданылып жүргені тілдік корпусы зерттеуден байқалды. Алда, тілдік корпус тар мүмкіндіктерін қолданып, тек ағылшын фразеологизмдерін зерттеумен шектелмей, бірнеше тіл негізінде салыстырмалы-салғастырмалы зерттеулер жүргізіп, шешендіктің көркемдігін сипаттайтын фразеологизмдердің өзіндік ұлттық ерекшеліктерін анықтау жоспарлануда.

ӘДЕБИЕТ

[1] Көшекбаева А.А. Шешендік өнердің бастаулары // Ұлттық мәдениеттану журналы (МИКАД). – 1-том, № 2, Желтоқсан. – 2017. – 6-9 б.

[2] Чуриков Е. Қазақ тілінің сөздігі. 2022. <https://sozdik.kz/>

[3] Merriam-Webster's Dictionary. 2022. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/eloquence>

[4] Collins Online English Dictionary. 2022.

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/eloquence>

[5] Cambridge University Press. 2022.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/eloquence>

[6] Kilgarriff A., Rychlý P. Corpus manager and text analysis software. British National Corpus. BNC. <https://www.sketchengine.eu/>

[7] Kilgarriff A., Baisa V., Bušta J., Jakubíček M., Kovář V., Michelfeit J., Rychlý P., Suchomel V. The Sketch Engine: Ten Years On. Lexical Computing Ltd., Brighton, UK & Masaryk University, Brno, Czech Republic. July 2014. P. 7-36.

https://www.researchgate.net/publication/271848017_The_Sketch_Engine_Ten_Years_On

[8] Kunilovskaya M., Koviagina M. Sketch Engine: A Toolbox For Linguistic Discovery. DOI 10.2478/jazcas-2018-0006. P. 503-507.

<https://sciendo.com/pdf/10.2478/jazcas-2018-0006>

[9] Жевнерович Е.Э. Корпус текстов в научном исследовании. Белорусский государственный университет. Минск, Беларусь, 2018. – С. 25-32. <https://elib.bsu.by>

[10] Тажибаева Э.Р. Лингвистикалық корпус – шетел тілін оқытуда студенттердің лексикалық дағдыларын дамыту құралы//Қарағанды университетінің Хабаршысы, Педагогика сериясы. – № 4 (80). – 2015. – 37-44 б.

https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/6837/Tazhibaeva_Lingvistikalik_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

[11] Idioms Online. English idioms dictionary. 2022. <https://www.theidioms.com/>

[12] Kunin A.V. English-Russian phraseological dictionary. Moscow: Russian language, 1984. – 944 p.

REFERENCES

[1] Koshekova A.A. Sheshendik onerdin bastaulary (The origins of oratory) //Milli Kùltür Arařtırmaları Dergisi (MIKAD) Cilt: 1. Sayı: 2. Aralık 2017. (National Journal of Cultural Studies (MIKAD) Volume: 1. Issue: 2. December 2017.) P. 6-9. [In Kaz.]

[2] Churikov E. Sozdik (Dictionary of the Kazakh language). 2022. <https://sozdik.kz/> [In Kaz.]

[3] Merriam-Webster's Dictionary. 2022.

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/eloquence>

[4] Collins Online English Dictionary. 2022.

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/eloquence>

[5] Cambridge University Press. 2022.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/eloquence>

[6] Kilgarriff A., Rychlý P. Corpus manager and text analysis software. British National

Corpus. BNC. <https://www.sketchengine.eu/>

[7] Kilgarriff A., Baisa V., Buřta J., Jakubíček M., Kovář V., Michelfeit J., Rychlý P., Suchomel V. The Sketch Engine: Ten Years On. Lexical Computing Ltd., Brighton, UK & Masaryk University, Brno, Czech Republic. July 2014. P. 7-36.

https://www.researchgate.net/publication/271848017_The_Sketch_Engine_Ten_Years_On

[8] Kunilovskaya M. Koviagina M. Sketch Engine: A Toolbox For Linguistic Discovery. DOI 10.2478/jazcas-2018-0006 . P. 503-507. <https://sciendo.com/pdf/10.2478/jazcas-2018-0006>

[9] Zhevnerovich A.E. Korpus tekstov v nauchnom issledovanii (The corpus in scientific research). Belarusian State University. Minsk, Belarus, 2018. Pp.25-32. [in Rus.]

[10] Tazhibayeva E.R. Lingvistikalık korpus – shetel tilin okytuda studentterdin leksikalık dagdıylaryn damytu kuraly (Linguistic corpora as a means for developing students' lexical skills in teaching foreign language). The Journal of Karaganda University. Pedagogy Series. № 4(80)/2015, – 37-44 p. [In Kaz.]

https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/6837/Tazhibayeva_Lingvistikalık_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

[11] Idioms Online. English idioms dictionary. 2022. <https://www.theidioms.com/>

[12] Kunin A.V. English-Russian phraseological dictionary. Moscow: Russian language, 1984. 944 p.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ СВЯЗЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ (НА ОСНОВЕ АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ)

*Турлыбекова И.А.¹, Нуркенова С.С.²

*¹докторант, ЕНУ им.Л. Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан,

² к.ф.н., и.о. профессора, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан,

*¹e-mail: turlybekova.inkar@gmail.com,

²e-mail: nurkenova_S@mail.ru

Аннотация. В статье исследуется взаимосвязь фразеологизмов, характеризующих речевое поведение, с другими частями речи. Целью работы является описание фразеологизмов, выражающих речевое поведение в текстах, собранных из Национального корпуса, а также акцентирование внимания на значениях фразеологизмов в подобных отрывках. Проблема работы актуальна недостаточностью полноценных исследований на материале фразеологизмов,

характеризующих речевое поведение на базе национального языкового корпуса. Научная новизна работы заключается в том, что впервые на базе примеров из Национального корпуса проводятся исследования фразеологизмов речевого поведения, характеризующие красоту красноречия.

Данная работа является одним из исследований, практикующих достижения корпусной лингвистики, интенсивно развивающейся в настоящее время. Национальный языковой корпус, помимо словарного значения языковых единиц, отображает их истинное употребление в речи. Корпуса представляют отличную возможность в изучении фразеологизмов. Использование фразеологизмов в предложении, определение частотности употребления частей речи, составляет одну из задач исследования. Результаты исследования представляют для лингвистов ценную информацию об использовании английских фразеологизмов в речи. В данном научном исследовании используются методы сплошной выборки и количественно-статистические методы.

В рамках исследования получены следующие результаты: изначально из фразеологического фонда отобраны только фразеологизмы, характеризующие речевое поведение. Фразеологизмы такого типа разделены на группы фразеологизмов, характеризующих способ ведения беседы, и фразеологизмов, характеризующих содержание беседы. В ходе анализа групп фразеологизмов, явившихся детерминантами речевого поведения, определены фразеологизмы, отражающие красноречие языка. Далее из Национального языкового корпуса отобраны примеры фразеологизмов, отмечена их взаимосвязь с другими словами в речи.

Ключевые слова: красноречие, корпус, конкорданс, семантика, отрывок, набор, фразеологизм, связь.

LEXICO-GRAMMATICAL CONNECTION OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF SPEECH BEHAVIOUR (BASED ON ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS)

*Turlybekova I.A.¹, Nurkenova S.S.²

¹Doctoral student, L. N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan,

²Candidate of Philology, Acting Professor, L. N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan,

*¹e-mail: turlybekova.inkar@gmail.com,

²e-mail: nurkenova_S@mail.ru

Abstract. The article is devoted to determining the connection of phraseological units that characterize speech behavior with other parts of speech. The aim of the work is to describe phraseological units expressing speech behavior in texts collected from the National Corpus, as well as to convey the meaning of phraseological units in passages. The research problem is relevant, since there are few full-fledged studies conducted on the basis of the national corpus about phraseological units representing speech behavior. The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time research is being carried out on the basis of examples from the National Corpus on the basis of phraseological units that characterize the colorfulness of eloquence in speech among phraseological units that characterize speech behavior.

This work is one of the studies using the achievements of linguistics, which are currently being intensively developed. The national corpus of the language, in addition to the dictionary form of language units, reflects the image of the natural usage of the phraseological units in the language. Corporuses provide a good opportunity to study phraseological units. The use of phraseological units, determining with which parts of speech

they are often used, is one of the goals of this study. The results from this study provide language researchers with valuable information about the usage of English phraseological units in the language. The study uses methods of continuous sampling and quantitative-statistical methods.

As part of the study, several results were obtained: in particular, phraseological units representing speech behavior were selected. Phraseological units expressing speech behavior were divided into a group of phraseological units characterizing the way of conducting a conversation, and phraseological units characterizing the content of the conversation. The phraseological units which are determinants of speech behaviour identified in the analysis have been divided into phraseological units which reflect the colourfulness of eloquence in speech. Examples of these phraseological units were collected from the British National Corpus of language and connections with parts of speech were shown.

Keywords: eloquence, corpus, concordance, semantics, passage, set, phraseological unit, connection.

Статья поступила 17.06.2022